

Lekarstwo na zaćmę Aglajasa z Bizancjum

Konrad Tadańczyk¹, Krzysztof Tomasz Witczak²

¹ Katedra Prawa Rzymskiego Uniwersytetu Łódzkiego

² Zakład Językoznawstwa i Indoeuropeistyki Uniwersytetu Łódzkiego

Adres do korespondencji: Konrad Tadańczyk, Uniwersytet Łódzki, Wydział Prawa i Administracji, Katedra Prawa Rzymskiego, ul. Kopcińskiego 8/12, 90-232 Łódź, e-mail: TKTadańczyk@wpia.uni.lodz.pl

Już od starożytności lekarze należeli do elity intelektualnej każdego społeczeństwa. Oprócz wykształcenia zawodowego byli oni świetnie obeznani z literaturą i sztuką, a wielu z nich sięgało po pióro zarówno z potrzeby serca, jak i z zamiłowania zawodowego. Byli też medycy, którzy tworzyli nie tylko nowe lekarstwa, ale także poetyckie recepty mające być z założenia tekstami promującymi ich własne osiągnięcia. Moda na tego rodzaju elitarną twórczość pojawiła się wraz z epoką hellenistyczną (III-I w. p.n.e.), która charakteryzowała się kunsztem i wirtuozerią formalną, a zarazem wyszukaną erudycją, zrozumiałą jedynie dla osób posiadających odpowiednie wykształcenie. Dynamiczny rozwój nauk szczegółowych, w tym także medycyny, silnie wpływał na wyrafinowany, wykwintny i przesadnie uczony styl twórczości literackiej. Poezja hellenistyczna, przeznaczona z natury rzeczy dla przygotowanego literacko odbiorcy, lubowała się w zagadkach, igraszkach intelektualnych, opowieściach etiologicznych. Z tego też powodu podejmowała często tematykę mitologiczną, promując zwłaszcza rzadkie warianty podań i lokalne opowieści [1].

Wśród utworów poetyckich, jakie pozostawiła nam epoka hellenistyczna i epoka cesarstwa rzymskiego, znajdują się recepty poetyckie ułożone przez lekarzy. Stanowiły one, z jednej strony, swego rodzaju zabawę intelektualną polegającą na przekazywaniu wiedzy medycznej w formie wierszowanej, z drugiej, stały się przyciągającymi uwagę drobiazgami literackimi pisanymi w celach promocji własnych osiągnięć medycznych. Godne odnotowania są dwie recepty zawierające zagadki mitologiczne: *Lekarstwo przeciwbólowe* Filona z Tarsu i elegia *Lek na zaćmę* Aglajasa z Bizancjum.

W piśmiennictwie polskim zwrócono już uwagę na poetycką receptę Filona i Eudemososa, ale elegia Aglajasa dotychczas nie doczekała się opracowania

Aglaias of Byzantium and his medicine for cataract · Aglaias, an unknown physician from Byzantium, wrote a receipt for preparing his medicine for cataract as an poem of 14 elegiac couplets (28 verses). This drug contains 13 different ingredients. Aglaias' receipt seems a typical Hellenistic poem, as it is written in an obscure language and includes many puns, enigmatic puzzles and mythological references.

Keywords: cataract, pharmacology, ancient history of medicine.

© Farm Pol, 2014, 70(7): 367–370

naukowego [2, 3]. Z tego powodu w naszym artykule zamierzamy przedstawić zarówno autora tej niecodziennej, dwudziestoosmiowersowej recepty, jak i omówić jej treść i zawartość.

Zdaniem wydawców *Supplementum Hellenisticum*, twórca tej elegii nazywał się Aglajasa ('Αγλαΐας) lub Aglaidas ('Αγλαΐδας) [4]. Chociaż obie formy imienia są dopuszczalne metrycznie, wydawcy pierwszą z nich uznali za podstawową i wprowadzili do tekstu poetyckiego. Autor sam się przedstawia w wersie początkowym jako Bizantyjczyk (gr. Βυζάντιος). Oznacza to zapewne, że pochodził z miasta Bizancjum lub tam praktykował, ale nie ma pewności, gdzie nauczył się sztuki medycznej i czy całe życie spędził w Bizancjum.

Antyczne scholia przekazują, że Aglajasa z Bizancjum był uczniem lekarza Aleksandra Filaletesa z Laodikei, który z kolei zdobywał wykształcenie medyczne pod kierunkiem Asklepiadesa z Bitynii. Na tej podstawie można określić, że Aglajasa działał w I wieku naszej ery, prawdopodobnie za panowania cesarzy rzymskich Klaudiusza i Nerona [5].

Starożytność przekazała zarówno poetycką receptę Aglajasa, jak i jej wersję zapisaną prozą. Aglajasowy przepis na lek przeciw zaćmie, a także inną jego receptę stosowaną w chorobach oczu, zapisał potomności Aecjusz z Amidy w swoim

dziele medycznym *Iatrica* [6]. Wypływająca z treści wszystkich recept znajomość przedmiotu, a także fakt zachowania utworu poetyckiego u potomnych, wydaje się świadczyć o specjalistycznym przygotowaniu Aglajasa w zakresie okulistyki. Taka specjalizacja istniała już w starożytności grecko-rzymskiej. Ze źródeł antycznych wynika jednoznacznie, że Aglajas był lekarzem specjalizującym się w okulistyce i mającym szczególne osiągnięcia w wynajdowaniu nowych leków na choroby oczu. Okulistyczne dokonania Aglajasa docenili potomni i przechowali pamięć o nich aż do naszych czasów.

Treścią elegii Aglajasa jest przepis na lekarstwo zapobiegające katarakcie, które może być stosowane od chwili, „kiedy zaćmy symptomy pojawią się pierwsze”. Omawiany utwór został napisany wyrafinowanym językiem literackim, pełnym zagadek i niezbyt jasnych odniesień do mitologii starożytnej Grecji. Dzięki zachowanym scholiom wierszowaną receptę Aglajasa z Bizancjum można w dobie obecnej stosunkowo łatwo rozszyfrować i objaśnić. Utwór nie może być wprawdzie uważany za wybitne literackie osiągnięcie, ale jednocześnie nie można zaprzeczyć, iż jest on zgrabnie i żywo napisanym poematem, pełnym erudycyjnych odniesień. Warto nim się zająć ze względu na nietypową treść (recepta medyczna) i niejasno sygnalizowane wątki mitologiczne.

Oto oryginalny tekst elegii Aglajasa z Bizancjum [4, 7–9]:

*Ἀγλαΐας τόδε σοι Βυζάντιος ἔσθλὸν ἰάλλω
 ἰητήρ ἑτάρω δῶρον ἀοιδόπολω,
 ὀφθαλμῶν μὲν ἄκος, Δημήτριε, τῶν ὑποχεισθαι
 ἀρχομένων, ὑπ' ἐμῆς δ' εὐρεθὲν εὐμογίης.
 καὶ σοὶ δ' ἔξοχον ἔσται ἐς ἄχθεα, παντί τ' ὄνειρα
 παρμόνιμον, κάμψης ἄχρι κε νῆς πλέοντας.
 ὄσσα δ' ἔχει θρόνα λέξαι ἔοικέ μοι, ὡς ἐπαρήγειν
 χρήσαντι σθεναρῆ σύνθεσις ἦδε πέλει.
 ἄνθους μὲν χαλκοῦ πεντάβολον, ἰσοβαρῆς δὲ
 τοῦ σοδοηλήτου τὴν ἐρατὴν γενέτιν.
 καὶ μείον τούτων ὀβολῶ στρογγυλμα πυραιθῆς
 πρόσθεσ ὁ Καλλατικοῖς ἄλδεται ἐν δαπέδοις.
 καὶ δύο διδράχμω, τὸ μὲν ἐκ ξανθότριχος ἄνθους,
 αἴνυσο δ' ἐκ μηδέων θάτερον ἵπποδάμου,
 ἡμίσταθμον ὅτου πατρὸς ψευδωνύμου ἔστω,
 ὅς γῆμαι δμωῆς νίει δῶκε κόρην.
 στήσον δ' αὐτὸν ἐν ἡμίσει τοῦ προτέρου
 ἄχθος· ἄγε στάχυος <Σ>ινδογενοῦς ὀβολόν.
 διστάσιος δ' αὐτῶ πελέτω λίθος εἰαρήτης,
 διστάσιον δ' ἀφροῦ θρύμμα Φακουσιακοῦ.
 σὺν δὲ τριάκοντα δραχμαῖς ἔτι καὶ δύο μίση
 ὀλκάς ἐξ ἄνθους νάμασι πηγὸς ἄλός.
 καὶ Ἰζακορίσου Μούσαις ἰσάριθμον ὄπισμα
 δραχμῶθεν ἔστω σοὶ συγκατακρινάμενον
 τετραμόρου κοτύλης ὃ τιτύσκειται οὐ διὰ χειρῶν*

*ἐν δαπέδοις Ἀκτῆς ἀλλὰ διὰ στομάτων.
 λεία δὲ πάντα καθ' ἐν τρίψας ἀνάμισγε σὺν ὑγροῖς
 τημελέως τ' ἀπόθου τεύχος ἐς ἀργύρεον.*

Tłumaczenie polskie:

Lek na zaćmę

Ja, Aglajas z Bizancjum, dar przesyłam Tobie,
 Druhu mój, Demetriuszu, który cenisz wiersze,
 Bom odkrył lek na oczy, pomocny w chorobie,
 Kiedy zaćmy symptomy pojawią się pierwsze.
 5 Ulży Tobie w cierpieniach, bo każdemu zgoła
 Niesie ulgę, aż dojdiesz do dnia ostatniego.
 Warto powiedzieć, jakie lek zawiera ziola
 I jaka ich mieszanka ratuje chorego.
 Weź pięć oboli kwiatu miedzi, pięć z mateczki
 10 Milej, która przez dzika utraciła syna,
 Dodaj ujmując obola ogniste kuleczki
 Rośliny, która w Indiach rośnie na równinach.
 Dołącz dwie drachmy kwiecica złotawowłosego
 I tyleż samo z jąder poskramiacza koni,
 15 A połowę tej wagi z ojca ukrytego,
 Który córkę do ślubu z synem służki skłonił.
 Dopelnij pół obola soku dość cierpkiego,
 Weź obol kłosa, który w Indiach jest zrywany,
 Dodaj podwójną wagę kamienia krwistego
 20 Oraz dokładnie tyleż fakusyjskiej piany.
 Do trzydziestu drachm wagi dwie domieszaj równo
 Holki z kwiatu „pian morskich” niesionych
 przez fale.
 Soku zakoryjskiego weź liczbę drachm równą
 Muzom i nadto ćwiartkę kotuli też nalej
 25 Tego, co jest tworzone wyłącznie ustami
 I bez rąk używania na attyckiej niwie.
 Gładko wszystko utarłszy, zmieszaj to z płynami
 I w naczyniu ze srebra umieść lek troskliwie.
 (przełożył z języka greckiego
 Krzysztof Tomasz Witczak)

Przedstawiany tu poetycki przekład utworu ukazuje nam wszelakie trudności interpretacyjne i zagadki, z jakimi musiał się zmierzyć odbiorca tego literackiego drobiazgu. Bez szczegółowego rozbioru nie potrafimy ani wskazać wszystkich składników zachwalanego leku na zaćmę, ani w pełni zrozumieć mitologicznych odniesień autora. Utwór składa się z dwóch części: (1–8) oraz (9–28), które wymagają krótkiego omówienia.

Już na wstępie utworu (w. 1) autor przedstawia się, wskazując jednoznacznie, skąd pochodzi i kim jest. Swoje słowa kieruje do przyjaciela, niejakiego Demetriusza, który był również miłośnikiem poezji lub poetą. Nie wiadomo, czy ów Demetriusz był także lekarzem, czy tylko łączyło ich wspólne zamiłowanie do literatury. Celem napisania recepty przez Aglajasa była chęć pomocy

przyjacielowi w chorobie oczu, na jaką ów najprawdopodobniej cierpiał. Aglajas podaje, iż wyznalezienie tego medykamentu wymagało od niego wiele trudu. Wskazuje także na jego niebywałą skuteczność. Początek utworu (w. 1–8) jest zatem swoistą „autoreklamą” Aglajasa jako lekarza-okulisty i zarazem promocją wynalezionego przez niego leku na zaćmę.

Następnie (w. 9–26) autor wymienia składniki lekarstwa i opisuje sposób jego przyrządzenia, przy czym niektóre komponenty wskazuje za pomocą niezbyt zrozumiałych nawiązań o charakterze mitologicznym. Wagę danego składnika, którego należy użyć, podaje w obolach i drachmach. Te jednostki wagowe były pospolicie wykorzystywane w medycynie antycznej.

Składnik pierwszy: *Weź pięć oboli kwiatu miedzi* (w. 9). Termin *kwiat miedzi* (χαλκοῦ ἄνθος) oznacza siarczan miedzi. Nosi on nazwę kwiatu, ponieważ jego roztwór tworzy podczas krystalizacji charakterystyczne wzory przypominające kwiaty.

Składnik drugi: *pięć [oboli] z mateczki milej, która przez dziką utraciła syna* (w. 9–10). Autor odwołuje się w tym miejscu do antycznego mitu, opowiadającego o śmierci Adonisa ranionego podczas polowania przez dziką, zesłanego przez urażoną Afrodytę. Matką Adonisa była królowna syryjska Myrra lub Smyrna [7, 6]. Imię matki Adonisa zastępuje w tym przypadku grecką nazwę *myrra* lub *smyrna* (gr. μύρρα, σμύρνα), oznaczającą żywicę otrzymaną z balsamowca mirry (*Commiphora abyssinica* Engl.).

Składnik trzeci: *Dodaj ujmując obola ogniste kuleczki rośliny, która w Indiach rośnie na równinach* (w. 11–12). Chodzi tu o pieprz (gr. πέπερι), w dobie antycznej sprowadzany najczęściej z Indii. W medycynie stosuje się owoce pieprzu, w tym wypadku indyjskiego. Poeta przedstawia je jako kuleczki ogniste ze względu na to, że owoce pieprzu mają palący smak.

Składnik czwarty: *Dołącz dwie drachmy kwiecica złotawowłosego* (w. 13). Chodzi tu bez wątpienia o szafran (gr. κρόκος). Aglajas opisując szafran, nawiązuje do opowieści mitologicznej, według której chłopiec o imieniu Krokos (‘Szafran’) został zamieniony w kwiat szafranu [7]. Galen przytacza nieco inną wersję mitu, zgodnie z którą ów Krokos został przypadkiem zabity przez boga Hermesa, a z jego krwi wyrósł kwiat szafranu o żółtym kolorze [8].

Składnik piąty: *I tyleż samo z jąder poskramiacza koni* (w. 14). W mitologii greckiej najslawniejszym poskramiaczem koni był Kastor (gr. Κάστωρ), jeden z boskich bliźniąt zwanych pospolicie Dioskurami [9]. W tym przypadku postać mitologiczna symbolizuje bobra, którego grecka nazwa

(gr. κάστωρ) brzmi tak samo jak imię bohatera. Aglajosowi chodziło, rzecz jasna, o kastoreum, czyli strój bobrowy będący wydzieliną napletkowych gruczołów bobra. Kastoreum było stosowane w dawnej medycynie w postaci czerwono-brązowego proszku. Obecnie ma zastosowanie w przemyśle perfumeryjnym. Aglajas przedstawia ten specyfik w postaci dość dziwacznej mitologicznej zagadki („jądra poskramiacza koni”).

Składnik szósty: *A połowę tej wagi z ojca ukrytego, który córkę do ślubu z synem służki skłonił* (w. 15–16). Poeta przywołuje tu postać mitycznego bohatera Alektora (gr. Αλέκτωρ), który wydał swoją córkę za Megapentesa, niesłubnego syna Menelaosa, zrodzonego z niewolnicy [7]. W imieniu ojca została ukryta nazwa koguta (gr. ἀλέκτωρ). Bez wątpliwości Aglajosowi chodziło w tym przypadku o żółć kogucią (gr. χολή ἀλεκτορίδος), która była powszechnie stosowana jako lekarstwo w starożytności.

Składnik siódmy: *Dopelnij pół obola soku dość cierpkiego* (w. 17). Sok z niedojrzałego winogrona lub niedojrzalej oliwki (gr. ὀμφάκιον) według starożytnych pomagał na oczy [10].

Składnik ósmy: *Weź obol kłosa, który w Indiach jest zrywany* (w. 18). Aglajas ma na myśli walerianę indyjską (gr. ἄρδος Ἰνδική), zwaną niekiedy szpikanardem. Nasienie tej rośliny (*Nardostachys jatamansi* [D. Don] DC) jest używane w celach leczniczych do czasów dzisiejszych.

Składnik dziewiąty: *Dodaj podwójną wagę kamienia krwistego* (w. 19). Pod pojęciem „krwistego kamienia” kryje się hematyt (‘tlenek żelaza’), który wykazuje czerwony kolor podobny do barwy krwi.

Składnik dziesiąty: *Oraz dokładnie tyleż fakusyjskiej piany* (w. 20). Autorowi recepty chodziło o sodę (gr. νίτρον), która była nazywana „pianą fakusyjską” (gr. ἄφρος Φακουσιακός). Epitet pochodzi od miasta Fikusaj, leżącego w Egipcie.

Składnik jedenasty: *Do trzydziestu drachm wagi dwie domieszaj równo holki z kwiatu „pian morskich” niesionych przez fale* (w. 21–22). Piana morska (gr. ἄλς ἄχνη) była substancją stosowaną w wielu lekach złożonych. Była ona mieszaną różnych gatunków glonów morskich.

Składnik dwunasty: *Soku zakoryjskiego weź liczbę drachm równą Muzom* (w. 23–24). Sok zakoryjski, zwany inaczej opobalsamum (gr. ὀποβάλαμον), określa żywicę pozyskiwaną z drzewa balsamowego (gr. βάλαμον, *Commiphora gileadensis* [L.] C. Chr. syn. *Commiphora opobalsamum* [L.] Engl.).

Składnik trzynasty: *i nadto ćwiartkę kotuli też nalej tego, co jest tworzone wyłącznie ustami i bez rąk używania na attyckiej niwie* (w. 24–26). W ten opisowy i nieco zagadkowy sposób Aglajas określa

miód attyki (gr. μέλι Ἀττικόν), wytwarzany przez pszczoły na górze Hymettos. Miód jest środkiem powszechnie stosowanym w leczeniu od czasów starożytnych jako substancja słodząca, zbarwiająca leki. W dobie antycznej miód attyki cieszył się ogromnym uznaniem i był uważany za najlepszy pod względem smakowym i leczniczym.

W dwóch końcowych wersach (w. 27–28) znalazła się informacja, że lekarstwo należy wymieszać na gładką masę, tak aby się nie zbryliło, i umieścić je w naczyniu ze srebra w celu bezpiecznego przechowania.

Po odcyfrowaniu współczesny zapis tej recepty przedstawia się następująco:

Recepta Aglajasa

Siarczanu miedzi	cupri sulfurici	2,85 g
Mirry	myrrhae	2,85
Pieprzu	fructus piperis albi	2,28
Szafran	stigmae croci	6,82
Stroju bobrowego	Castrorei	6,82
Koguta żółci	fellis	3,411
Soku z niedojrzałych winogron	omphacii	3,411
Nardu indyjskiego	spicae nardi	0,568
Hematytu	haematitis	1,136
Sody	natrii dicarbonici	1,136
Piany morskiej	algae	109,15
Soku z drzewa balsamowego	opobalsami	30,70
Miodu jedną kotyle	0,274 l	36,4 g

Wersja recepty, zapisana prozą i pieczołowicie zachowana u Aecjusza z Amidy, wygląda następująco:

Siarczanu miedzi oboli 5	2,85
Mirry oboli 5	2,85
Pieprzu oboli 5	2,85
Szafran drachmy 2	6,82
Stroju bobrowego drachmy 2	6,82
Koguta żółci drachmę 1	3,411
Soku z niedojrzałych winogron drachm 6	20,47
Nardu obol 1	0,568
Hematytu obole 2	1,136
Sody obole 2	1,136
Piany morskiej drachm 32	109,15
Soku z drzewa balsamowego tyle co miodu uncji 5	136,44

Lekarstwo Aglajasa miało postać mazidla (*linimentum*) lub koryllium (*coryllium*) albo roztworu (*solutio*).

Nie ulega wątpliwości, że wszystkie podane składniki leku na zaćmę miały (lub mają) zastosowanie lecznicze. Powstaje jednak pytanie, czy ten medykament mógł być skuteczny w leczeniu oczu, a w szczególności katarakty. Czy ten lek mógł powstrzymać rozwój choroby w jej początkowym stadium? Czy pomagał on ludziom cierpiącym na zmętnienie soczewki oka, względnie na zbliżone dolegliwości oczu? Nie można odpowiedzieć na te pytania ani w sposób negatywny, ani aprobatywny. Jediną skuteczną metodą jest operacyjne usunięcie zaćmy. Tego typu zabiegi stosowano i opisywano już w starożytności [11]. Wiadomo, że operacje usunięcia zaćmy przeprowadzał Demostenes Filaletes (ok. 20 p.n.e. – 50 n.e.), lekarz-okulista należący do szkoły herofilejskiej, a pierwszy zachowany opis takiej operacji wyszedł spod pióra Celsusa, rzymskiego encyklopedysty z I w. n.e. [12, 13]. Ostateczny werdykt, czy lek Aglajasa z Bizancjum mógł być skuteczny w leczeniu zaćmy lub innych dolegliwości oczu, byłby możliwy dopiero po przeprowadzeniu badań laboratoryjnych i klinicznych.

Nawet jeśli lek Aglajasa na zaćmę jest nieskuteczny z punktu widzenia współczesnej farmakologii, to i tak zachowana poetycka recepta pozostaje świadectwem głębokiej erudycji i wyjątkowego wyrobienia literackiego przedstawicieli antycznej medycyny.

Otrzymano: 2014.05.29 · Zaakceptowano: 2014.06.07

Piśmiennictwo

- Podbielski H.: Literatura Grecji starożytnej. Tom 1: Epika – liryka – dramat. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2005.
- Tadajczyk K. T.: Lekarstwo przeciwbólowe Filona z Tarsu. *Farmacja Polska* 2002, 58(24): 1131–1135.
- Tadajczyk K. T.: Eudemos – lekarz, intrygant, poeta. *Farmacja Polska* 2003, 59(24): 1103–1105.
- Lloyd-Jones H., Parsons P.: *Supplementum Hellenisticum*. Berlin, Walter de Gruyter, 1983.
- Wissowa G. (Hrsg.): *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Band I. Stuttgart: J. B. Metzlerscher Verlag, 1894.
- Olivieri A.: *Aëtii Amideni Libri medicinales V–VIII. CMG VIII 2*. Berlin, Akademie Verlag 1950.
- Grimal P.: *Słownik mitologii greckiej i rzymskiej*. Wyd. 2. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1990.
- Kühn C. G.: *Claudii Galeni opera omnia*. Vol. XII. Leipzig: Knobloch 1826.
- Kempiński A. M.: *Encyklopedia mitologii ludów indoeuropejskich*. Warszawa: Iskry 2001.
- García Valdés M.: *Dioscórides. Plantas y remedios medicinales (De materia medica)*. Libros IV–V. Madrid: Editorial Gredos 1998.
- Russo L.: *Zapomniana rewolucja. Grecka myśl naukowa a nauka nowoczesna*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS 2005.
- von Staden H.: *Herophilus. The Art of Medicine in Early Alexandria*. Cambridge. Cambridge University Press 1989.
- Magnus H.: *Die Augenheilkunde der Alten*. Breslau, J. U. Kern 1901.